

HAZAI KÖNYVTÁRSTATISZTIKAI ADATFORRÁSOK

A hazai könyvtárstatisztikai adatgyűjtés és adatközlés jelenlegi gyakorlatának alapjai az ötvenes évek végén alakultak ki és a hatvanas évek folyamán, a hetvenes évek közepén szilárdultak meg. Természetesen mind a fenntartó, mind a szakfelügyeletet gyakorló minisztérium már korábban is – lényegében 1949-től – kért rendszeresen, évről-évre ismétlődően adatokat a könyvtáraktól, de az igényelt adatok köre egyrészt gyakran változott, másrészt maga az igény is főként a közművelődési könyvtárakra, meg néhány nagy – akkori terminológiával élve – „tudományos” könyvtárra korlátozódott. Az évenként változó, esetlegességektől áthatott adatgyűjtés szoros (és nagyon is jól belátható) kapcsolatban volt az adatközlés publicitásával: mivel az előbbi folyamatosan nagyon kevés tényt regisztrált, ezért az időbeli összehasonlításra módot adó nyilvános közzététel is feleslegesnek tűnt. A számok inkább egy-egy esztendő különböző szintű és különböző szempontok által meghatározott beszámolóikhoz kellettek alátámasztásul, mintsem arra, hogy az általános fejlődés tendenciáján kívül más, kevésbé megnyugtató vonások is kirajzolódjanak belőlük, például az, hogy a fejlődés mértéke az ország egyes területei között igencsak különböző. A közművelődési könyvtárak körén belül is elsősorban olyan alapadatokat (mint pl. a könyvtárak száma, az állomány nagysága, a beiratkozott olvasók és a kölcsönzött kötetek száma) gyűjtötték rendszeresen, amelyekre – országos összesítésben – a Központi Statisztikai Hivatal is igényt tartott.

Az ötvenes évek végén történt változásban, a jelenleg is működő gyakorlat kialakulásában távolabbi okok mellett két tényező játszott fontos szerepet: egyrészt a különböző – nemcsak közművelődési – könyvtári hálózatok s velük a hálózati nyilvántartások megnövekedett szerepe, amely kifejeződött az 1956-os könyvtári törvényben is; másrészt az egész kulturális statisztikai adatszolgáltatás ritmikusabbá és áttekinthetőbbé tételének egyre sürgetőbb igénye. Minden bizonnyal az elsőül említett tényező érvényesült abban, hogy még a rendszeres adatgyűjtés és adatközlés megindulása előtt, 1957 utolsó napját véve eszmei időpontnak, *országos körű felmérés készült a magyar könyvtárakról*. A felmérés eredményeit esztendőök múlva közreadó táblagyűjteménynek* nemcsak történeti

* DÁNYI Dezső – EKÉS Mihályné – SALLAI István: A magyar könyvtárak statisztikai adatai (Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján) Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács. 1961. 156 p.

A MAGYAR KÖNYVTÁRAK STATISZTIKAI ADATAI

(Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján.)

BUDAPEST

ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS
1961

forrásértéke van, hanem módszere miatt ma is figyelmet érdemel. A későbbi rendszeres adatgyűjtés sokat emlegetett-bírált „többágú” gyakorlatával ellentétben ugyanis ennek a felmérésnek a során egységes kérdőívet töltöttek ki a közművelődési, szakkönyvtári és iskolai könyvtári hálózatok (az előbbi kettő esetében maguk a könyvtárak szolgáltatottak adatot, az iskolai könyvtárakról pedig a tanácsok művelődési osztályai). Igaz, a kérdőív viszonylag kevés rovatot tartalmazott, de ez nem csökkenti az egységes szempontok alkalmazásának érdemét, hisz végtére is máig ez az egyetlen felvétel, ahol a különböző hálózatokba tartozó könyvtárak egyazon műszerrel mérettek meg. A kiadvány felépítése hasonlóképp logikus és áttekinthető: az összefoglaló adatok után a táblagyűjtemény nagyobb részét a hálózatokénti részletezés teszi ki. A hálózatokon belül aztán (az iskolai könyvtári hálózat kivételével) közigazgatási területenkénti, megyék szerinti bontásban szerepelnek az adatok.

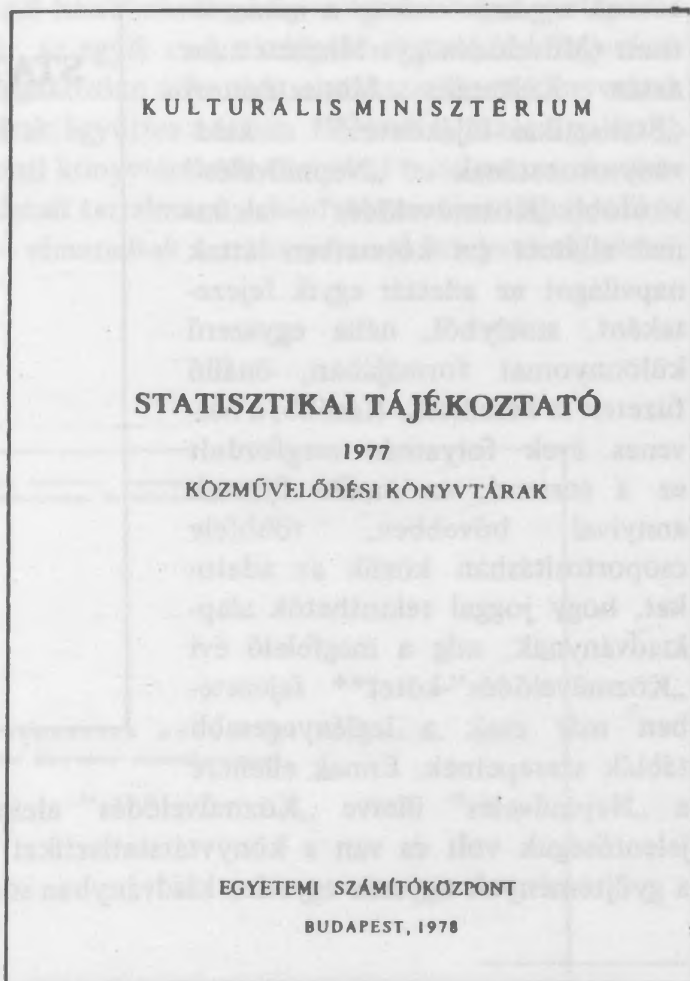
A rendszeres – az igényelt adatok körére nézve is rendszeres – statisztikai adatgyűjtés és adatközlés a közművelődési könyvtári hálózatokban 1959-től, a szakkönyvtári hálózatokban 1961-től kezdődött, az iskolai könyvtárakról viszont még ma is jobbra csak alapadatok publikusak. Az idestova húszesztendőes folyamat áttekintéséhez több tényező együttes vizsgálatára lenne szükség. Szinte minden esztendő metszetében külön kellene figyelembe venni a következőket:

- változott-e, s miben változott az adatszolgáltató könyvtárak köre
- változott-e, s miben változott az adatlapok tartalma, az egyes rovatok meghatározása
- változtak-e, s milyen szempontok alapján változtak a feldolgozásban alkalmazott csoportosítások, táblábfoglalások

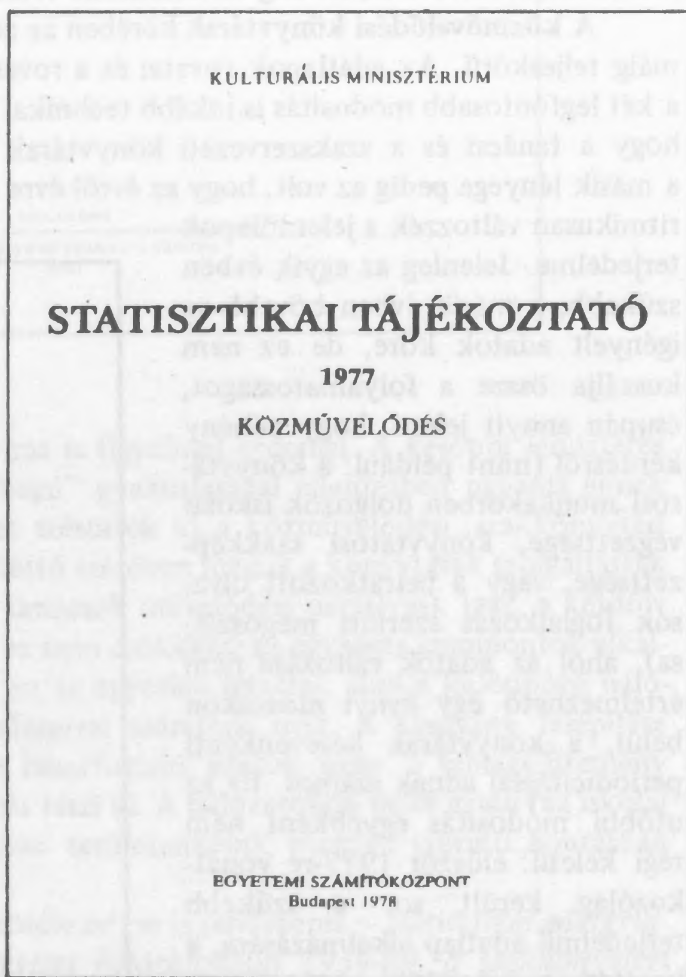
- változott-e, s miben változott a viszonyszámok képzése
- változott-e, s hogyan változott a közzététel módja.

Nyilvánvaló, hogy az ilyesfajta részletekig hatoló áttekintés egy nagyobb történeti dolgozat feladata. A mostani *szemle* – jellegéből következően – csupán a leglényegesebb változásokra tér majd ki, mégis szükségesnek látszik ezeket a tényezőket itt is hangsúlyozni, mert az utolsótól eltekintve mindegyiket figyelembe kell venni a könyvtárstatisztikai adatok idősorainak módszertanilag korrekt összeállításánál, és úgy tűnik, ez a munka ma még „egyéni” feladat – a kiadványok ugyanis a közművelődési könyvtárak alapadatainak idősorait kivéve szinte alig tartalmaznak efféle összeállításokat.

A **közművelődési könyvtárak** körében az adatszolgáltatás a kezdetektől fogva mindig teljeskörű. Az adatlapok rovatai és a rovatok meghatározásai sem változtak sokat; a két legfontosabb módosítás is inkább technikai jellegű volt. Az egyik azt a célt szolgálta, hogy a tanácsi és a szakszervezeti könyvtárak egyforma jelentőlapon számoljanak be, a másik lényege pedig az volt, hogy az évről évre mechanikusan ismétlődő rovatok helyett ritmikusan változzék a jelentőlapok terjedelme. Jelenleg az egyik évben szűkebb, a másik évben bővebb az igényelt adatok köre, de ez nem kuszálja össze a folyamatosságot, csupán annyit jelent, hogy néhány kérdésről (mint például: a könyvtárosi munkakörben dolgozók iskolai végzettsége, könyvtárosi szakképzettsége, vagy a beiratkozott olvasók foglalkozás szerinti megoszlása), ahol az adatok változása nem értelmezhető egy évnyi időszakon belül, a könyvtárak kétévenkénti periodicitással adnak számot. Ez az utóbbi módosítás egyébként nem régi keletű: először 1977-re vonatkozólag került sor a szűkebb terjedelmű adatlap alkalmazására, a korábbi beszámolók során – és 1978-ra vonatkozóan persze ismét – a bővebb jelentőlap szerepelt. Nem változtak sokat az idők folyamán a feldolgozás, táblábfoglalás legfőbb szempontjai sem. Régebben is, most is külön szerepelnek a két nagy közművelődési hálózat, a tanácsi és a szakszervezeti könyvtárak adatai: az összefoglaló – és az előző évi állapottal összehasonlító – táblázatokban egymás mellett, aztán külön fejezetekben.

Mindkét hálózat adatai hosszú idő óta megtalálhatók megyénkénti bontásban és Budapest-város-község szerinti részletezésben is, sőt a legfrissebb – 1979 első feléig legfrissebb – füzet* a tanácsi könyvtárak fejezetben külön részt szentel arra, hogy egyenként sorra véve a városokat is, megadja ezek legfontosabb könyvtári adatait. A viszonyszámok képzésének is régóta kialakult, folyamatos gyakorlata van: a mutatók egy része a tárgyév adatait tünteti fel az előző év adatának százalékában; egy másik része a lakosság – az ország, egy-egy megye vagy Budapest – városok – községek lakossága – számához méri az egyes adatokat (például: 1000 lakosra jutó könyvtári állományegységek száma); végül pedig a mutatók többsége egymáshoz viszonyítja a könyvtári tévyszámokat (például: egy beiratkozott olvasóra jutó állománygyarapodás összege forintban). Némi képp változott viszont a közzététel módja: a könyvtárstatisztikai adatok ugyanis eleinte a minisztérium (Művelődésügyi Minisztérium aztán Kulturális Minisztérium) „Statisztikai tájékoztató” c. kiadványsorozatának „Népművelés” – utóbb „Közművelődés” – címmel ellátott évi köteteiben láttak napvilágot az adattár egyik fejezeteként, amelyből, néha egyszerű különnyomat formájában, önálló füzetek is készültek. Később, a hetvenes évek folyamán megfordult ez a sorrend: az önálló füzetek annyival bővebben, többféle csoportosításban közlik az adatokat, hogy joggal tekinthetők alapkiadványnak, míg a megfelelő évi „Közművelődés”-kötet** fejezetében már csak a leglényegesebb táblák szerepelnek. Ennek ellenére a „Népművelés” illetve „Közművelődés” alcímet viselő vastagabb köteteknek nagy jelentőségük volt és van a könyvtárstatisztikai adatok szituálása szempontjából. Ezek a gyűjtemények ugyanis egyetlen kiadványban sorakoztatják fel a közművelődés fogalmá-

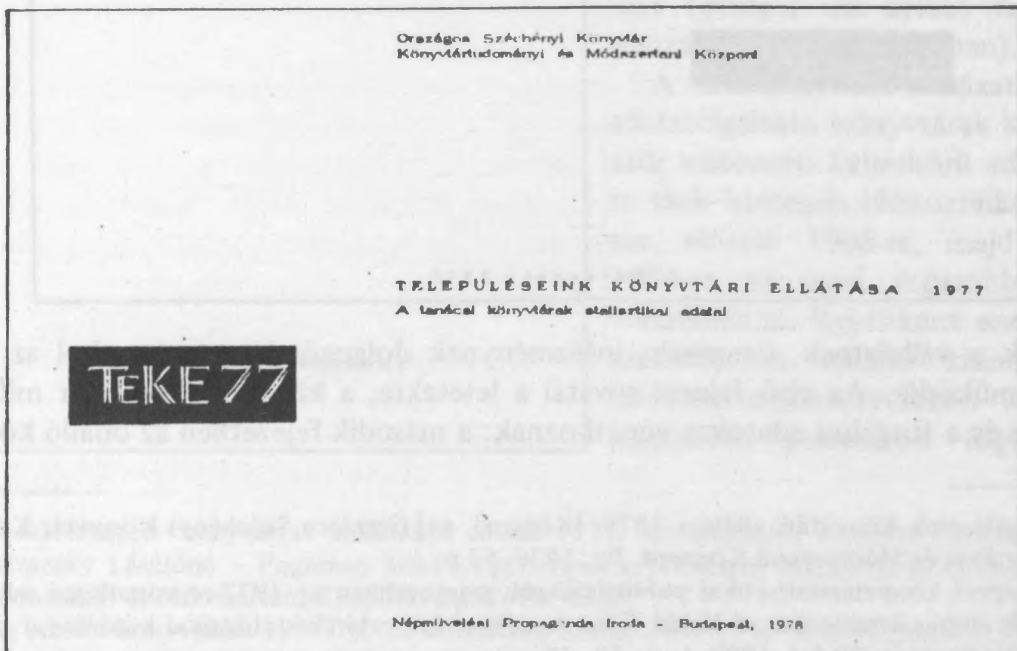
a „Népművelés” illetve „Közművelődés” alcímet viselő vastagabb köteteknek nagy jelentőségük volt és van a könyvtárstatisztikai adatok szituálása szempontjából. Ezek a gyűjtemények ugyanis egyetlen kiadványban sorakoztatják fel a közművelődés fogalmá-

* Statisztikai tájékoztató. Közművelődési könyvtárak. 1977. (Összeáll. Molnár Attila.) [Közread. a] (Kulturális Minisztérium.) Bp. Egyetemi Számítóközpont, 1978. 83 p.

** Statisztikai tájékoztató. Közművelődés. 1977. (Összeáll. Fejes Lászlóné, Molnár Attila stb.) [Közread. a] (Kulturális Minisztérium) Bp. Egyetemi Számítóközpont, 1978. 207 p.

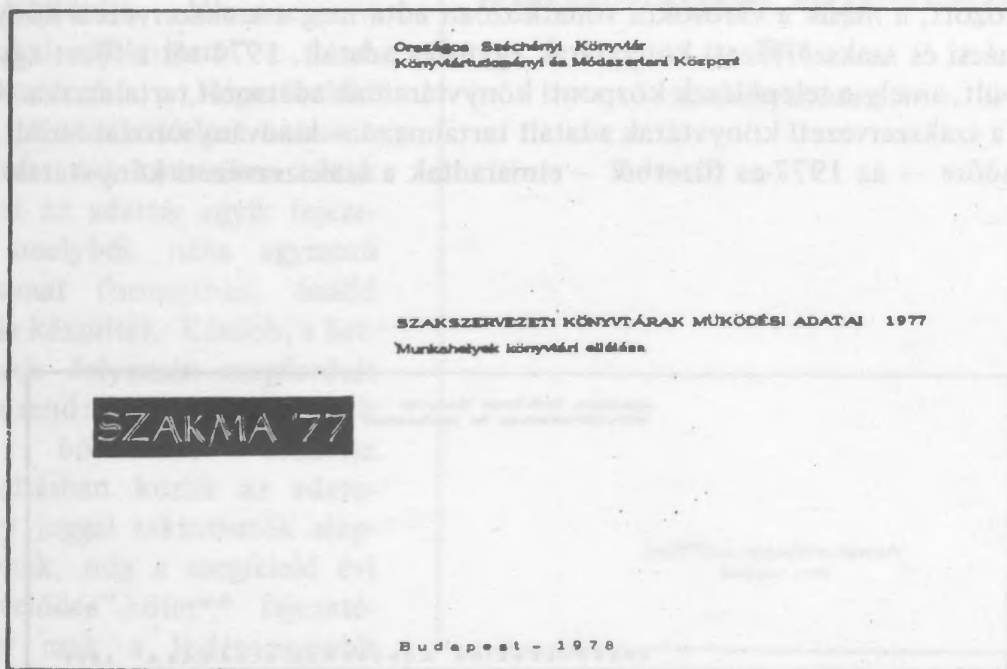
ba vont területek (művelődési otthonok, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, könyvtárak, könyvkiadás, időszaki sajtókiadás és terjesztés, rádió és televízió, filmgyártás és filmforgalmazás, színpadi előadások, hanglezvefelvétel, múzeumok, kiállítások, a művészetoktatás intézményei) évi statisztikai beszámolóit, amelyek összességét persze még így együttesen közreadva is túlzás lenne rendszernek nevezni, mert annyira különböző részletezettségűek, de arra azért alkalmasak, hogy a könyvtárak működésének, a többi kulturális formáció között elfoglalt helyének teljesebb megítéléséhez számszerű háttér-információkkal szolgáljanak.

A közművelődési könyvtárak évenkénti jelentőlapja még két országos könyvtár-statisztikai kiadványhoz szolgál alapul. Mindkettőt az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ (KMK) adja közre, de összeállításukban jelentős szerepe van a megyei könyvtáraknak, illetve a szakszervezetek központi könyvtárainak és az SZMT könyvtáraknak is. A kettő közül a *Településeink könyvtári ellátása* c. kiadványsorozat – közkeletű rövidítéssel: TEKE – nézhet vissza régebbi múltra: első füzeté az 1968-as év adatait közölte. A kiadvány lényege, hogy külön adatsorral szerepel benne valamennyi 5000 lakosnál népesebb település, az ennél kisebbekről pedig átlagokat közöl. Felépítése többször változott: előbb két részből állt, az egyik csak a települések tanácsi könyvtáraival foglalkozott, a másik a városokra vonatkozóan adta meg a szakszervezeti könyvtárak majd a tanácsi és szakszervezeti könyvtárak együttes adatait. 1974-től a füzet egy újabb résszel bővült, amely a települések központi könyvtárainak adatsorát tartalmazza. Amikor a másik – a szakszervezeti könyvtárak adatait tartalmazó – kiadványsorozat indult, akkor egy esztendőre – az 1977-es füzetből – elmaradtak a szakszervezeti könyvtárak adatai,

kivéve azokat, amelyek a településen egyedül végzik a terület könyvtári ellátását, de a legfrissebb összeállításban* a városokban működő szakszervezeti könyvtárak fontosabb adatai ismét szerepelnek. A kiadvány legelőször nem közölt viszonyszámokat, ám hamarosan, egy év múlva, már igen. Ettől kezdve mindmáig a mutatók fontos elemei az első rész adátsorainak: legtöbbjük a népességszámhoz viszonyítja a tanácsi könyvtári ellátás adatait, de van köztük két ellátottsági adatot összemérő viszonyszám is. Ide tartozik még, hogy a tíz esztendeje folyamatosan, évenként megjelenő kiadvány lényegét, a településenkénti adatsorokat azóta több megyei könyvtárstatisztikai tájékoztató is alkalmazta. Ezek a megyei összeállítások** azért forrásértékűek, mert egyrészt az 5000 lakosnál kisebb településekről is külön adatsorokat közölnek, másrészt pedig az adatsorokban néhol olyan rovatok is szerepelnek, amelyek nincsenek az országos TEKÉ-ben.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ másik könyvtárstatisztikai kiadványa, a *Szakszervezeti könyvtárak működési adatai* (SZAKMA) lényegét tekintve hasonló elvre épül, mint az első. Ott a település népességszáma, itt az ellátandó dolgozók száma a külön adatsor alapja. A központi és körzeti könyvtárak (szakszervezeti alközpontok) adatait közlő fejezetben ez a letéti könyvtárakkal ellátott munkahelyek dolgozóinak számát jelenti, az önálló könyvtárak adatsorait tartalmazó, terjedelmesebb fejezetben

meg annak a vállalatnak, üzemnek, intézménynek dolgozói létszámát, ahol az önálló könyvtár működik. Az első fejezet rovatai a letétekre, a központi könyvtár működési feltételeire és a forgalmi adatokra vonatkoznak; a második fejezetben az önálló könyvtár

* Településeink könyvtári ellátása 1978. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1979. 52 p.

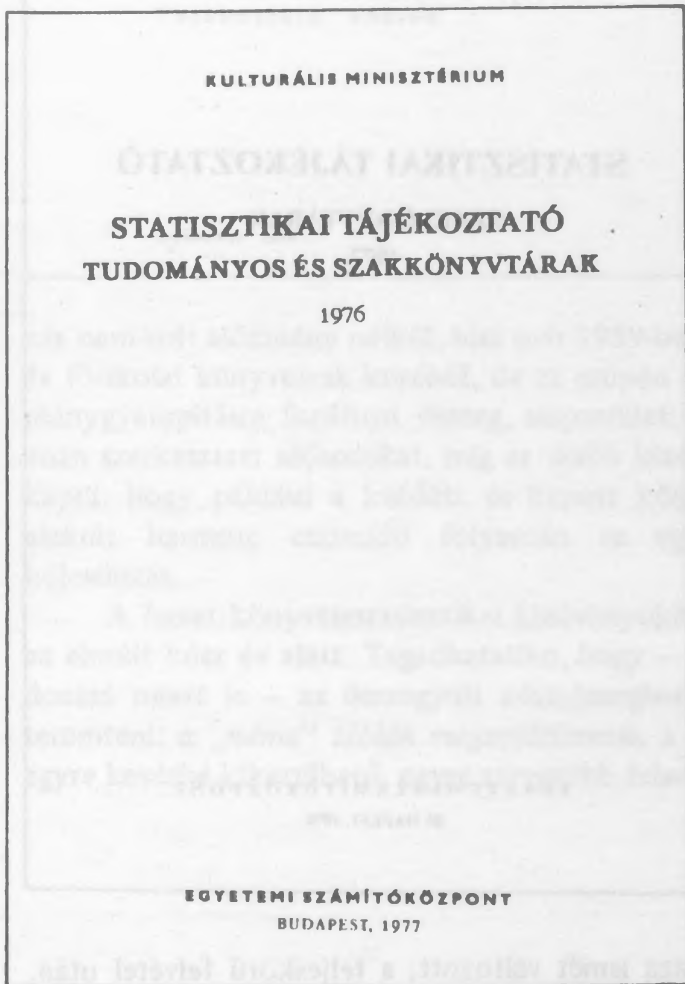
** A megyei könyvtárstatisztikai publikációkról, pontosabban az 1977-re vonatkozó adatközlésekről alapos áttekintést ad Hajdú Géza A megyei könyvtárak statisztikai kiadványai c. cikkében (Könyvtáros 29.évf. 1979. 1. sz. 13–16. p.)

működési feltételeinek és forgalmi adatainak tényezőszámai után viszonyszámok is szerepelnek, amelyek elsősorban az ellátandó dolgozók száma alapján képzett mutatók. A folyamatosnak ígért kiadvány az 1977-es füzetrel indult.*

Az iskolai könyvtárakról jónéhány esztendeje kétféle adatforrás áll rendelkezésre. Sajnos mindegyik kevés adatot tartalmaz, s a kettő közt bőven akadnak átfedések is. Az egyik a *Kulturális Minisztérium Statisztikai tájékoztató-sorozatának* már említett *Közművelődési könyvtárak c. füzetében* lát napvilágot a kiadvány *függelékeként*, a másik a *Könyv és Nevelés c. folyóiratban* jelenik meg; itt a legutóbbi az 1977–78-as tanévre vonatkozik.** Mindkét közlési forma megegyezik abban, hogy iskolatípusonként (általános iskola, középiskola, szakmunkásképző iskola) és ezen belül megyénként részletezi az adatokat. A Közművelődési könyvtárak füzetben szereplő táblák megadják a könyvtárral rendelkező iskolák, a könyvtári állományegységek számát, a gyarapodás nagyságát és Ft-összegét, valamint az olvasó tanulók (mindazok, akik a tanévben legalább egyszer igénybe vették a könyvtárat) és a kölcsönzött állományegységek számát. Emellett két viszonyszámot is tartalmaznak: az egy (könyvtárral rendelkező) iskolára jutó állománygyarapítás Ft-összegét és az egy olvasó tanulóra jutó kölcsönzött állományegységek számát. Az itt közreadott táblákhoz képest a *Könyv és Nevelésben* közölt összeállítások csupán viszonyszámaikkal jelentenek újat (például: az olvasó tanulók az összes tanulók százalékában).

A szakkönyvtári hálózatokban az adatszolgáltató könyvtárak köre többször változott. Teljeskörű adatgyűjtésre csak bizonyos időközönként került sor, először 1968-ra, majd 1970-re, 1974-re és most legutóbb 1978-ra vonatkozóan. Egyébként ezek az összeírások is inkább szándékukban, mintsem eredményeikben voltak teljeskörűek; pontosabb fogalmazással

A szakkönyvtári hálózatokban az adatszolgáltató könyvtárak köre többször változott. Teljeskörű adatgyűjtésre csak bizonyos időközönként került sor, először 1968-ra, majd 1970-re, 1974-re és most legutóbb 1978-ra vonatkozóan. Egyébként ezek az összeírások is inkább szándékukban, mintsem eredményeikben voltak teljeskörűek; pontosabb fogalmazással

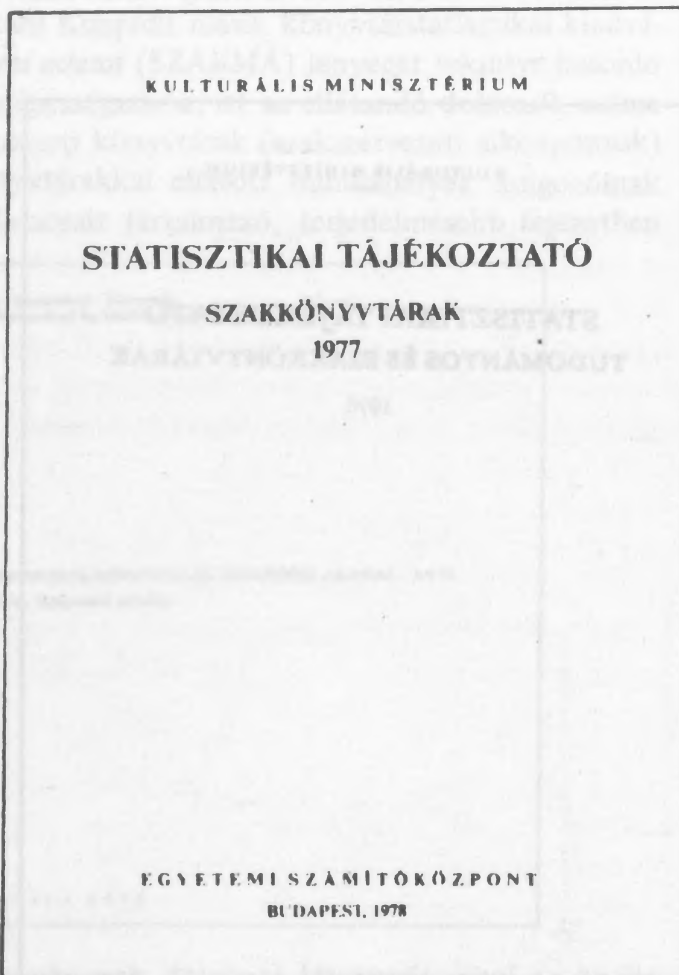

* Szakszervezeti könyvtárak működési adatai 1977. Munkahelyek könyvtári ellátása. (Szerk. Bereczky Lászlóné – Fogarassy Miklós.) [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ. Bp. 1978. 48 p.

** Az iskolai könyvtárak 1977/78. évi statisztikai adatai. = *Könyv és Nevelés*. 20.évf. 1978. 4–5.sz. 205–207. p.

talán azt lehet mondani, hogy valamennyi (a hálózati központok vagy ezek hiányában a fenntartó intézményekért felelős tárcák, főhatóságok által) nyilvántartott könyvtár statisztikai jelentőlapot kapott. Az 1970-es és az 1978-as felvétel különféle terjedelmű jelentőlapot használt, amelyeken elsősorban aszerint változott a kitöltendő rovatok száma, hogy az illető szakkönyvtárban dolgozik-e főfoglalkozású könyvtáros vagy sem; a másik két esztendőben viszont valamennyi adatszolgáltató azonos kérdőívet töltött ki. A feldolgozás, közlés során általában az a csoportosítás vált gyakorlattá, hogy a táblák mind a könyvtárak számát, mind a könyvtárak működési adatait a következő részletezésben adják meg: országos főhatóság, funkció, jelleg (nemzeti könyvtár, egyéb önálló országos könyvtár, országos intézmény vagy vállalat könyvtára, egyetemi központi könyvtár stb.), hálózat és néhány esetben közigazgatási terület (Budapest-város-község) meg megyék szerint. Az 1974-re vonatkozó adatokat közreadó kiadvány* jelenleg még csak ez áll rendelkezésre – külön fejezetben közli az egyes városok szakkönyvtárainak főbb adatait (könyvtárak száma, összes állományegység száma, állománygyarapítás összege, dolgozók száma) is. Viszonszámokat nem vagy alig tartalmaznak ezek a kiadványok; egyedül az adatszolgáltatás mértékéről beszámoló fejezetben vannak mutatók, amelyek azt tüntetik fel, hogy a szétküldött jelentőlapok összességéhez képest hány százalék maradt kitöltetlenül.

Az első teljeskörű felvételt megelőző időben a nagyobb hálózatokba tartozó szakkönyvtárak szolgáltattak rendszeresen adatot, azután (1971-től kezdve) pedig a közbeeső években csupán a 127/1970 (M.K.) MM számú utasításban felsorolt 96 szakkönyvtárnak volt minden esztendőben statisztikai beszámolási kötelezettsége. 1978-ban az évenkénti statisztikai beszámolót küldő szakkönyvtárak sokasága ismét változott; a teljeskörű felvétel után, 1979-től az 5/1978/XII. 12./KM számú rendelet 2. számú mellékletében felsorolt szak-

* Statisztikai tájékoztató. Tudományos és szakkönyvtárak. 1974. (Összeáll. Ekés Mihályné – Fehér Józsefné.) [Közread. a] (Kulturális Minisztérium.) Bp. Egyetemi Számítóközpont, 1976. 112, X p.

könyvtárakra terjed ki majd a rendszeres adatgyűjtés. A 96 szakkönyvtár jelentéseit közreadó évről-évre megjelenő kiadványok* előbb az összefoglaló, utána a hálózatok szerinti részletező táblázatokat közlik és ezeket követik a könyvtárankénti adatok. Az összefoglaló és a hálózatok szerint részletező táblázatokban mutatók is szerepelnek, amelyek a tárgyév adatát az előző év adatához viszonyítják.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK MŰKÖDÉSÉRŐL
ÉS SZOLGÁLTATÁSÁIRÓL 1945-1974

Tájékoztató adatok

Budapest 1975

Végezetül még egy könyvtárstatisztikai összeállításra érdemes ehelyütt felhívni a figyelmet. Ez a kiadvány** ugyanis – amely az egyetemi könyvtárak harminc esztendő működéséről nyújt számszerű áttekintést – idáig jóformán az egyetlen publikált kísérlet az adatok idősorba rendezésére. Az idősorok összeállítása a könyvtárak által vezetett nyilvántartások alapján készült külön adatlap segítségével. Igaz, a vállalko-

zás nem volt előzmény nélkül, hisz már 1959-ben is született ilyen adatközlés az egyetemi és főiskolai könyvtárak köréből, de az csupán az alapadatokra (állomány nagysága, állománygyarapításra fordított összeg, alapterület, könyvtári dolgozók száma stb.) vonatkozóan szerkesztett idősorokat, míg az újabb kiadványból olyan kérdésekre is választ lehet kapni, hogy például a küldött és kapott könyvtári egységek száma szerint miképpen alakult harminc esztendő folyamán az egyetemi könyvtárakban a könyvtárközi kölcsönzés.

A hazai könyvtárstatisztikai kiadványokban temérdek információ halmozódott fel az elmúlt húsz év alatt. Tagadhatatlan, hogy – egyebek közt a publikálási gyakorlat ingadozása miatt is – az összegyűlt adattömegben nem könnyű mindig eligazodni, rendet teremteni: a „néma” táblák megszólaltatása, a könyvtárstatisztikai elemző munka mégis egyre kevésbé kikerülhető, egyre sürgetőbb feladat.

LAKATOS András

* A sorozat legutóbbi kötete: Statisztikai tájékoztató. Szakkönyvtárak. 1977. (Összeáll. Molnár Attila) [Közread. a] (Kulturális Minisztérium.) Bp. Egyetemi Számítóközpont, 1978. 37 p.

** Az egyetemi könyvtárak működéséről és szolgáltatásairól 1945–1974. Tájékoztató adatok. (Összeáll. Fényes Miklós.) [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1975. 51 p.